

(Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα του Βόλου, *Η Θεσσαλία*, Κυριακή 29 Αυγούστου 2010, σελ. 14).

**Παρατηρήσεις σχετικά με το πρότυπο της ρήσης
του Ρήγα Βελεστινλή:
«Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά»**

Ο Ρήγας έχει αναγράψει την θαυμάσια αυτή ρήση «Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά» στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*, που το τύπωσε στη Βιέννη το 1790. Το σημαντικό αυτό βιβλίο με την ευκαιρία των διακοσίων χρόνων από την έκδοσή του (1790-1990) επανεκδόθηκε φωτομηχανικά με την προσθήκη ευρετηρίου το 1991 από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

Η ρήση περιλαμβάνεται στο Κεφάλαιο Δ΄ «Περί γης», σελ. 24, και ο Ρήγας την αναγράφει κάνοντας αναφορά στον Κοπέρνικο. Ας παραθέσουμε όλη την παράγραφο από το κείμενο του Ρήγα για να βοηθηθεί ο αναγνώστης στις δικές του διαπιστώσεις: «Υστερον απ' αυτόν (τον Γαλιλαίο, που αναφέρεται στην προηγούμενη παράγραφο) εσηκώθη Νικόλαος ο Κοπέρνικος Προυσιάνος εις ένα τόπον, όπου βασιλεύει η ελευθερία, και όπου έχει κύρος το γνωμικόν του Χάλλερ οπού λέγει "Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά"».

Ο Ρήγας στα διαβάσματά του, στις διάφορες μελέτες του, κάπου θα βρήκε αυτήν την φράση του Χάλλερ και επειδή του άρεσε το νόημα την κατέγραψε και την χρησιμοποίησε στη δεδομένη στιγμή. Ο μνημονευόμενος "Χάλλερ" είναι ο «Albrecht von Haller, 1708-1777», Ελβετός, σημαντικός ιατρός του 18^{ου} αιώνας, πολυγραφότατος, ο οποίος με την εργασία του «*De Partibus Sensilibus et Irritabilibus*» το 1753, που μεταφράστηκε αμέσως στις ευρωπαϊκές γλώσσες, εισήγαγε την «ερεθιστικότητα» και «αισθητικότητα», ως βασικά στοιχεία της φυσιολογίας του ανθρώπινου οργανισμού. Ο Χάλλερ είχε συμμετάσχει στη συγγραφή ορισμένων λημμάτων σχετικά με τη Φυσιολογία στη δεκαεπτάτομη Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία (1751-1765) των Diderot και D'Alembert, καθώς και σχετικών άρθρων Φυσιολογίας στους τέσσερις τόμους των Συμπληρωμάτων της (1776-1777). (Βλ. Hubert Steinke, *Irritating Experiments. Haller's concept and the European controversy on irritability and sensibility, 1750-90*, *Clio Medica* 76, The Wellcome Series in the History of Medicine, Rodopi, Amsterdam-New York, 2005). Ενημερωτικά προσθέτουμε ότι η περιοχή Μαγνησίας έχει την τύχη να κατέχει έκδοση της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας*, η οποία βρίσκεται στη σημαντική Βιβλιοθήκη των Μηλεών Πηλίου.

Ας προσθέσουμε ότι ο Ρήγας στο *Φυσικής απάνθισμα* περιλαμβάνει και ιατρικά θέματα και ιδιαίτερα στο 24^ο Κεφάλαιο «Περί ανθρώπου ζών και ετέρων τινών». Μάλιστα, για τις ιατρικές γνώσεις του Ρήγα έχουμε γράψει την πρώτη μας μελέτη για τον Ρήγα με τίτλο «Ιατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του "Φυσικής απάνθισμα"», *Υπέρεια*, τόμ. 1, 1990, σελ. 457-499, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας», και ειρήσθω εν παρόδω ότι ο Ρήγας κατ' αυτόν τον τρόπο μας «εισήγαγε» στην Ιστορία της Ιατρικής του 18^{ου} αιώνας. Επί πλέον, αποδείξαμε στη συνέχεια ότι τα ιατρικά αυτά κείμενα ο Ρήγας τα έλαβε από την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert και η πρωτότυπη αυτή μελέτη με τίτλο «Ρήγα Βελεστινλή "Φυσικής απάνθισμα" και Γαλλική "Encyclopédie"». Ταύτιση για πρώτη φορά ενός προτύπου», περιλήφθηκε στην *Υπέρεια*, τόμ. 2, 1992, σελ. 585-598, Πρακτικά του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας», και

πιο αναπτυγμένα με περισσότερες ταυτίσεις κειμένων δημοσιεύθηκε στο έγκυρο ιστορικό περιοδικό *Ο Εραμιστής*, τόμ. 21, 1997, με τίτλο «Η Γαλλική 'Encyclopédie' ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα 'Φυσικής απάνθισμα'», σελ. 95-128.

Τους συγγραφείς, που ασχολούνται με τον Ρήγα, συχνά τους απασχολούσε το ερώτημα, πού ο Ρήγας βρήκε αυτό «το γνωμικό του Χάλλερ», αυτήν τη θαυμάσια φράση του. Ποια ήταν η πηγή, την οποία ο Ρήγας μελετούσε και συνάντησε αυτό το γνωμικό. Προσθέτουμε ότι με τον εντοπισμό της φράσης αυτής θα δειχθεί επί πλέον και το πεδίο των διαβασμάτων του Ρήγα.

Πρόσφατα ο κ. Γεώργιος Κοντομήτρος, διδάκτωρ Ιστορίας της Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και Διευθυντής του Λυκείου της γενέτειρας του Ρήγα, του Βελεστίνου, στο εκ 93 σελίδων πόνημά του με τίτλο *Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός, ο ηδύμολπος της Ελευθερίας ψάλτης*, έκδοση του Δήμου Φερών, Βελεστίνο 2010, για το οποίο προσεχώς θα γίνει σχετική κριτική για την προχειρότητα στην παρουσίαση των έργων του Ρήγα, για την αμετροέπεια στα επουσιώδη και φειδωλία στα ουσιώδη, πολλά εκ των οποίων παραλείπονται, υποστηρίζει ότι εντόπισε την πηγή από την οποία ο Ρήγας πήρε αυτό το θαυμάσιο γνωμικό του Χάλλερ.

Συγκεκριμένα, στις σελ. 30-31 του ανωτέρω βιβλίου υποστηρίζει ότι ο Ρήγας έλαβε το γνωμικό αυτό από το ποίημα του Χάλλερ «Die Alpen», («Οι Άλπεις»). Παραθέτει δύο φράσεις από το ποίημα, χωρίς όμως να καταχωρίζει τη σχετική τεκμηρίωση με την αντίστοιχη αναγραφή του πρωτοτύπου κειμένου και των στίχων του ποιήματος, και υποστηρίζει ότι σ' αυτές βρίσκεται το μνημονευόμενο από τον Ρήγα σχετικό γνωμικό του Χάλλερ: «όπου βασιλεύει η ελευθερία όλοι οι μόχθοι καταπραΰνονται», «η χαρά δεν συνοδεύεται εδώ από τον όλο άγχος φόβο, διότι ο καθένας αγαπά τη ζωή κι ωστόσο δεν μισεί το Χάρο. Εδώ βασιλεύει ο λογισμός οδηγούμενος από τη φύση».

Το ποίημα «Die Alpen» το αναζητήσαμε στην ιστοσελίδα του «Spiegel, Kultur, on line», όπου σημειώνεται ότι το ποίημα είδε το φως της δημοσιότητας το 1729 και είναι ένα μακροσκελές ποίημα αποτελούμενο από 49 στροφές, με δέκα στίχους η κάθε στροφή, και το περιεχόμενό του αναφέρεται στη φύση και τη γοητεία των Άλπεων. Προσθέτουμε την αρχή του ποιήματος «Die Alpen», η οποία είναι η εξής:

Versuchts, ihr Sterbliche, macht euren Zustand besser,
Braucht, was die Kunst erfand un die Natur uch gab».
(Προσπαθήστε, εσείς θνητοί, να χρησιμοποιείτε ό,τι
η τέχνη βρήκε κι ό,τι σας δίνει η φύση).

Με τη βοήθεια του καθηγητού του Γερμανικού Ινστιτούτου Γκαίτε κ. Αντωνίου Γαβαλά, ο οποίος μάλιστα πουθενά στο μακροσκελές ποίημα δεν εντόπισε παρόμοια φράση με την ρήση «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά» και μετέφρασε τις ανωτέρω δύο σειρές του ποιήματος, διαπιστώθηκε ότι η πρώτη φράση που παρατίθεται στο βιβλίο «όπου βασιλεύει η ελευθερία όλοι οι μόχθοι καταπραΰνονται» βρίσκεται στην έκτη στροφή και στην ένατη σειρά του ποιήματος,

«wo die Freiheit herrcht, wird alle Muehe minder».

Επίσης η δεύτερη φράση «η χαρά δεν συνοδεύεται εδώ από τον όλο άγχος φόβο, διότι ο καθένας αγαπά τη ζωή κι ωστόσο δεν μισεί το Χάρο. εδώ βασιλεύει ο λογισμός οδηγούμενος από τη φύση», εντοπίστηκε στην έβδομη στροφή και στις σειρές 5-7,

«Die Freude wird hier nicht mit banger Furcht begleitet,
Weil man das Leben liebt und doch den Tod nicht haßt;
Hier herrschet die Vernunft, von der Natur geleitet».

Μετά την παράθεση στο βιβλίο του των δύο αυτών φράσεων, στη συνέχεια ο κ. Κοντομήτρος υποστηρίζει ότι ο Ρήγας αυτές τις φράσεις θα είχε κατά νουν και «δημιούργησε το δικό του γνωμικό», πως «είναι δηλαδή ελεύθερος ο λογισμός, γι' αυτό και απολαμβάνει κανείς όλα τα καλά, χωρίς να νοιάζεται για τους κόπους που καταβάλλει! Στο πλαίσιο της ελευθερίας, λοιπόν, ο άνθρωπος κάνει τέτοιους καλούς λογισμούς και πλημμυρίζεται από αισιόδοξη διάθεση. Με άλλα λόγια: όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά! Νομίζουμε ότι είμαστε πολύ κοντά στο κλίμα της Ρήγαιας διατύπωσης «όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά», η οποία εκλαμβάνεται από τον γράφοντα ως έκφραση με ορθολογική και κυρίως θυμική χροιά... Ο Βελεστινλής επεξεργάστηκε τα ερεθίσματα που έλαβε από το έργο του Haller, τα δούλεψε στον παραδειγματικό άξονα (συγχωρήστε με για τον ειδικό γλωσσολογικό όρο) και δημιούργησε το δικό του γνωμικό».

Και από αυτές τις δύο φράσεις του ποιήματος του Χάλλερ, στις οποίες δεν υπάρχει παρόμοια φράση με αυτήν, που καταχωρίζεται στο *Φυσικής απάνθισμα*, και με την προκρούστεια συλλογιστική συμπεραίνεται ότι ο Ρήγας «δημιούργησε το δικό του γνωμικό». Όμως, για να θεμελιώσουμε κάτι σοβαρά και επιστημονικά θα πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν τα ίδια τα λόγια του Ρήγα, το τι γράφει και να μην παραποιούμε τα κείμενά του. Ο Ρήγας στο *Φυσικής απάνθισμα*, σελ. 24, που παρατίθεται την αρχή του άρθρου, σημειώνει τη φράση αυτή με την εμφαντική διευκρίνιση ότι η φράση αυτή είναι «γνωμικόν του Χάλλερ». Δεν είναι δηλαδή δικό του γνωμικό, όπως θέλει εδώ να το εμφανίσει ο κ. Κοντομήτρος, ο οποίος μάλιστα στη σελ. 16 του βιβλίου του γράφει ακριβώς τα αντίθετα, ότι δηλαδή είναι ρήση του Χάλλερ, «...διεμήνυσε ο Ρήγας εμφαντικά μέσω της ρήσης του Albrecht von Haller (1708-1777) «όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά»!

Συμπληρώνουμε πως ο Ρήγας συνήθιζε να δίνει «πνοή» σε φράσεις, οι οποίες του έκαναν εντύπωση και να τις παραθέτει αναφέροντας τον δημιουργό τους, όπως στην περίπτωση της φράσης, που αναγράφει στην αρχή του έργου *Η βοσκοπούλα των Άλπεων* του Μαρμοντέλ, (J.-F. Marmontel 1723-1799), έργο που περιέχεται στον *Ηθικό Τρίποδα*, Βιέννη 1797. Εκεί μνημονεύει τη φράση του «Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφολεύει εις την καρδίαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ». (Αυτήν την υπόμνηση έκανα στον κ. Κοντομήτρο στην τηλεφωνική μας επικοινωνία, όταν η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα το 2009 πρόσφερε τα *ΑΠΑΝΤΑ* του Ρήγα σε ψηφιακό δίσκο στους μαθητές της Γ' Τάξεως του Λυκείου Βελεστίνου και στους Καθηγητές του).

Ο μεγάλος ιστορικός του Ρήγα, Λεάνδρος Βρανούσης, (1921-1993), ο οποίος είχε ανακηρυχθεί το 1990 και επίτιμος δημότης Βελεστίνου, στην εργασία του «Ρήγας και Marmontel», (ανάτυπο από τα *Ελληνογαλλικά, Αφιέρωμα στον Roger Millieux*, Αθήνα 1990, σελ. 121-157) εντόπισε την φράση αυτή στην *Εφημερίδα*, αρ. 43, 29 Μαΐου 1797, σελ. 500-502, των Αδελφών Πούλιου, στην ομιλία του Μαρμοντέλ στη Βουλή των Γερόντων της Γαλλίας, όπου παρατίθεται στα ελληνικά: «η αληθής του χαρακτήρος δύναμις δεν στέκεται εις άλλο τίποτας, παρά εις την ψυχήν, οπού δεν γηράσκει ποτέ». Στη συνέχεια, βρήκε το αντίστοιχο γαλλικό κείμενο της ομιλίας του Μαρμοντέλ, «la véritable force de caractère est dans le Coeur, et le Coeur ne vieillir jamais». Παρατήρησε τη δυναμική και πνοή, που ο Ρήγας έδωσε στην ίδια φράση, χωρίς όμως να την αλλάξει. Χαρακτηριστικά σημειώνει ο Λ.

Βρανούσης ότι «η ελληνική απόδοση των λόγων του Μαρμοντέλ έτσι όπως ανέβλυσε από τη φλογερή καρδιά του Ρήγα κι όπως επιγραμματικά τη διετύπωσε η γραφίδα του, ξεπέρασε, νομίζω, το πρότυπό της».

Νομίζουμε ότι το ίδιο πάλι θα έκανε ο Ρήγας και με το «γνωμικό του Χάλλερ», «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά». Κάπου ο Ρήγας θα το εντόπισε και το παρέθεσε αυτούσιο, όχι ως δικό του γνωμικό, αλλά ως γνωμικό του Χάλλερ.

Μετά την ατεκμηρίωτη προσπάθεια να αποδοθεί το «γνωμικόν του Χάλλερ» στο ποίημα «Οι Άλπεις», νομίζουμε ότι θα πρέπει αλλού να στραφεί η έρευνα για τον εντοπισμό της σημαντικής αυτής ρήσης. Θα πρέπει να στραφεί στα διαβάσματα του Ρήγα κατά τη συγγραφή του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*, στο οποίο καταχωρίζει τη φράση αυτή. Και γνωρίζουμε ότι τα διαβάσματά του, όπως έχουμε δείξει με τις μνημονευόμενες παραπάνω εργασίες μας, την εποχή της συγγραφής του *Φυσικής απάνθισμα* ήταν η Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert. Μάλλον εκεί σε κάποιο άρθρο φυσιολογίας του Χάλλερ θα βρίσκεται το γνωμικό του αυτό. Η έρευνα, που θα συνεχισθεί, θα δείξει.

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. «*Η Θεσσαλία*», 9 Σεπτεμβρίου 2010).

**Το πρότυπο της ρήσης του Ρήγα Βελεστινλή:
«Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά»**

Σχετικά με το πρότυπο της σημαντικής αυτής ρήσης του Ρήγα, είχαμε γράψει το άρθρο «Παρατηρήσεις για το πρότυπο της ρήσης του Ρήγα Βελεστινλή "Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά"», στη φιλόξενη και έγκριτο εφημερίδα «*Θεσσαλία*», 29 Αυγούστου 2010. Επισημάναμε τότε πως η ρήση αυτή του Ρήγα δεν βρίσκεται στο ποίημα του Χάλλερ «Οι Άλπεις», 1729, όπως υποστήριζε ο κ. Γεώργιος Κοντομήτρος στο βιβλίο του *Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός*, Βελεστίνο 2010, σελ. 30-31.

Το άρθρο μας όμως αυτό έγινε αιτία να πραγματοποιηθεί μια πιο συστηματική μελέτη των ποιημάτων του Ελβετού αυτού γιατρού Χάλλερ από τον κ. Κοντομήτρο, ο οποίος πράγματι, (εφημ. «*Θεσσαλία*», 7 Σεπτεμβρίου 2010), σε ένα άλλο ποίημα του 1734 εντόπισε τη σημαντική αυτή φράση, που αναγράφει ο Ρήγας. Η ποιητική συλλογή του Albrecht von Haller, «*Versuch Schweizerischer Gedichte*» (*Δοκίμια από Ελβετικά ποιήματα*) περιλαμβάνει 31 ποιήματα γραμμένα από το 1725 έως το 1756. Στο δέκατο πέμπτο ποίημα, το οποίο περιέχει οκτώ τετράστιχα και είναι για τον αξιωματούχο της Βέρνης Isaac Steiger, εντοπίστηκε στο τέλος του δεύτερου τετράστιχου η φράση «*Wer frei darf denken, denket wohl*», που θέλει να πει «αν κανείς έχει τη δυνατότητα να συλλογάζεται ελεύθερα, συλλογάζεται καλά». Είναι δηλαδή η φράση που ο Ρήγας αναγράφει στη σελ. 24 του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790.

Τώρα βέβαια ανακύπτουν τα ερωτήματα, αν ο Ρήγας είχε διαβάσει την ποιητική αυτή συλλογή του Χάλλερ ή μόνο το ποίημα αυτό του 1734, ή μήπως σε κάποιο άλλο βιβλίο θα είδε τη φράση αυτή, όπου ίσως θα αναγράφονταν ως ένα «γνωμικό του Χάλλερ», όπως πράγματι γράφει και ο Ρήγας. Κατ' αυτόν τον τρόπο σιγά-σιγά θα οδηγηθούμε στα διαβάσματα του Ρήγα. Πάντως είναι σημαντικό το γεγονός ότι πάλι ένα επιστήμονας της περιοχής μας, ο κ. Κοντομήτρος, συμβάλλει στη λύση σχετικού προβλήματος περί Ρήγα, ποια δηλαδή ήταν η πηγή της σημαντικής αυτής ρήσης και τον συγχαίρουμε θερμότατα για αυτήν του τη συμβολή. Η ψυχή του Ρήγα θα αγαλλιά διότι της γενέτειράς του επιστήμονες ασχολούνται με τα σημαντικά του έργα και συμβάλλουν στην διαλεύκανση και κατανόησή τους.